

ATATÜRK'ÜN İKTİSADİ POLİTİKA ANLAYIŞI

Prof. Dr. Necdet SERİN
A.Ü. Rektörü

Ulu önder Atatürk'ün hayatını ayrıntısı ile inceleyenlerin ulaştıkları önemli bir sonuç, Atatürk'ün gençlik yıllarında başlayan ve hayatının son günlerine kadar devam eden öğrenme, en son bilgilere sahip olma arzusu ile yaşama isteğine, engin bir bilgi ve enerji kaynağına sahip çok güçlü bir lider olduğudur. Atatürk askerlik yanında politika, iktisadî ve sosyal konularla en geniş şekilde ilgilenmiş, geleceğe bakış ufkunu devamlı olarak bilgi ile zenginleştirmiş, yorumları ile genişletmiştir. Atatürk adeta ülkesinin makûs talihini yenmek için kendisini yetiştirmiş, bir gün kurtaracağı ve yeniden hayata kavuşturacağı ülkesini ve halkını çağdaş medeniyet düzeyine ulaştıracak yolları açmış, sağlam temelleri atmıştır.

Atatürk, yaşadığı dönemde yayınlanmış pek çoğu Fransızca veya İngilizceden Fransızcaya çevrilmiş ve bir bölümü Türkçe olan iktisat kitaplarını okumuştur.

Atatürk savaş meydanlarında halkının makûs talihini yenmek için ordusunun başında amansız bir mücadele verirken, savaş sonrasında bağımsız Türkiye'sinde uygulanması gereken iktisadi politikayı oluşturmak için özel bir heyet oluşturmuş başına Ziya Gökalp'i geçirmiş ve fırsat buldukça bu uzmanlar kurulunun çalışmalarına katılmıştır.

Atatürk için, iktisadi yapıyı güçlendirme, dengeli ve sürekli bir iktisadi gelişme sağlama daima en önde gelen unsur olmuştur.

Atatürk için iktisadî zafer, en büyük askerî zaferlerden çok daha önemli idi. Daha 1923 Ocak ayında, "Yeni Türkiye Devleti temelini süngü ile değil, süngünün dahi istinat ettiği iktisadiyatla kuracaktır. Yeni Türkiye Devleti cihangir bir devlet olmayacaktır. Fakat, Yeni Türkiye Devleti iktisadî bir devlet olacaktır" diyordu.

Atatürk bu ifade ile, iktisadî kalkınma sağlanmadıkça, güçlü bir iktisadî yapı kurulmadıkça, asıl savaşın kazanılmamış olacağını vurguluyordu.

“Bir ulusun doğrudan doğruya hayatı ile ilgili olan, o ulusun iktisadidir. Tarihin ve tecrübenin yoğunlaştırdığı bu gerçek biçim ulusal hayatımızda ve ulusal tarihimizde tamamen tecelli etmiştir. Gerçekten Türk tarihi inelenirse, yükseliş, çöküş nedenlerinin iktisat sorunlarından başka birşey olmadığı derhal anlaşılır. Tarihimizi dolduran zaferlerin yahut bozgunların tümü iktisat durumumuzla bağlantılı ve ilişkilidir. Yeni Türkiyemizi layık olduğu yüksek düzeye ulaştırabilmek için iktisadımıza birinci derecede ve en çok önem vermek zorundayız. Zamanımız tamamen bir iktisat devrinden başka birşey değildir”.

Dünya tarihini ve ülkelerin başarılarını ve karşılaştıkları güçlükleri çok iyi yorumlayan Atatürk, iktisadî bağımsızlığın temel unsur olduğunun farkındadır ve iktisadî bağımsızlıkla güçlendirilmeyen bir siyasî bağımsızlığın kalıcı olamayacağını haykırmakta “Ben Hakimiyet-i milliyeyi, millî hakimiyet-i iktisadiye olarak anlarım. Böyle olmazsa hakimiyet-i milliyeye “serap” olur. Muhakkak tam bağımsızlığını sağlayabilmek için yegane hakiki kuvvet, en kuvvetli temel iktisadiyattır” demektedir.

Aslında Atatürk ulusal bağımsızlığın temel dayanağının iktisadî bağımsızlık olduğunu daha önce 1 Mart 1922 de T.B.M.M.’nde yaptığı konuşmada belirtmiş ve “bugünkü savaşımızın hedefi, tam bağımsızlıktır. Tam bağımsızlık için ise ekonomik bağımsızlığa sahip olmak şarttır. Maliyesi bağımsızlıktan yoksun bir devletin, diğer bütün uzuvları da bağımsız olamaz” diyerek, ileride 29 Ekim 1923’de kurulacak Genç Türkiye Cumhuriyeti’nde görev üstlenecek, sorumluluk taşıyacaklara hazırlık yapmaları için hedefi göstermiştir.

Atatürk için “iktisat her şey demektir. Yaşamak için, mesut olmak için, mevcudiyet-i insaniye için ne lazımsa bunların hepsi demektir”.

Savaş meydanlarında üst üste askerî zaferler kazanan Atatürk, henüz gerçek zaferin kazanılmadığını ve asıl bundan sonra büyük güçlüklerin yenilmesi için, milletçe daha büyük gayret ve fedakârlıklara katlanılması gerekeceğini açık bir şekilde belirterek;

“... Bundan sonra pek mühim zaferlere kavuşacağız. Bu zaferler süngü zaferleri değil, iktisat ve ilim zaferleri olacaktır. Ordumu-

zun şimdiye kadar elde ettiği zaferler memleketimizi hakiki kurtuluşu sevk etmiş sayılmaz. Bu zaferler ancak ilerideki zaferimiz için kıymetli bir temel hazırlamıştır. Askerî zaferlerimizle gururlu olmayalım, yeni ilim ve iktisat zaferlerine hazırlanalım.”

“Siyasî, askerî zaferler ne kadar büyük olursa olsunlar iktisadî zaferle taçlandırılmazlarsa meydana gelen zaferler kalımlı olamaz, az zamanda söner. Bu itibarla en kuvvetli ve parlak zaferlerimiz dahi temin edebildiği ve daha da edebileceği faydalı sonuçları tesbit için iktisadiyatımızın, iktisadi egemenliğimizin sağlanması, kuvvetlendirilmesi ve genişletilmesi lazımdır”.

Yeni Türkiye Devleti bir iktisat devleti olacaktır”

Gerçekten de iktisadî bağımsızlık ve iktisadî gelişmenin sağlanabilmesi için iktisat devleti olmak gerekli idi. Çünkü Genç Türkiye Cumhuriyeti, Osmanlı İmparatorluğundan harabe halinde bir ülke, çok geri bir tarım, çok ilkel sanayi kuruluşlar devralmış bulunuyordu. Siyasî bağımsızlık sağlandığına göre yapılacak şey Türk köylüsünün hayat seviyesini yükseltmek, tarımsal üretimi arttırmak, sanayi ve ticareti geliştirmek ve iktisadî ve sosyal yapıyı batılılaştırmak ve çağdaşlaştırmaktı.

Bu amaca ulaşmak için de engellerin, özellikle kapitülasyonların anlaşma ile kaldırılması gerekiyordu. Ancak, Atatürk'ün, inanç dolu ordusu karşısında savaş meydanlarında askerî hezimet yanında siyasî güçlerini de büyük ölçüde yitiren Türkiye'nin bütünlük ve bağımsızlığına göz dikmiş ülkeler, Genç Cumhuriyeti iktisaden kendilerine bağımlı kılmak için gerekli tüm çabayı sarfediyorlardı.

Lozan barış görüşmelerinin kesilerek siyasî bağımsızlığın tanınmasının gecikmesi üzerine durumu değerlendiren Atatürk “Görülüyor ki bu kadar kat'i ve yüksek bir askerî zaferden sonra dahi bizi barışa kavuşturmaktan men eden unsur, doğrudan doğruya iktisadî sebeplerdir. Çünkü bu devlet, iktisadî bağımsızlığını sağlarsa o kadar kuvvetli temel üzerinde yerleşmiş ve teali etmeğe başlamış olacaktır ve artık bunu yerinden kımıldatmak mümkün olmayacaktır. İşte düşmanlarımızın muvafakata bir türlü rıza göstermedikleri budur”

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş yıllarında en egemen özelliği tarımsal bir yapıya sahip olmasıdır. Sanayi faaliyetleri ise hemen hemen hiç yoktur. Oysa iktisadiyat Atatürk'e göre her şey demektir.

Güçlü Türkiye'yi yeniden yaratmak için izlenecek politikaya işaret eden Atatürk şöyle diyor:

"... Memleketimiz ziraat memleketidir. Bu itibarla halkımızın ekseriyeti çiftçidir, çobandır. Binaenaleyh en büyük kuvveti, kudreti bu sahada gösterebilir. Ve bu sahada mühim müsabaka meydanlarına atılabiliriz. Fakat aynı zamanda san'atımızı tezyid ve tevsi'etmek mecburiyetindeyiz. Eğer san'at hususunda yine müsamaha-kâr olursak o halde âsar-ı sanayide yine haricin haraç-güzarı oluruz, mahsulât ve mamulâtın mübadelâtı ve servete inkılabı için ticarete ihtiyacımız vardır. Ticaretimizin ağıyar elinde kalması memleketimizin servetinden lüzumu kadar istifade edememeğe bais olur. Fakat bütün bunlar söylendiği kadar basit ve kolay olmayan şeylerdir. Bunda muvaffak olabilmek için hakikaten memleketin ihtiyacına mu-tabık esaslı program üzerinde bütün milletin müttehit ve hem-âhenk olarak çalışması lazımdır.

Atatürk tarımsal faaliyetlere daima önem vermiş olmakla birlikte genç Cumhuriyetin hızla gelişmesinin sanayileşmeye büyük ölçüde bağlı olduğunun da farkındadır ve bu yüzden tarım alanındaki gelişmenin tarımsal sanayie bağlı olduğunu belirtmiş ve Türkiye'nin ilk sanayi kuruluşları 1926 yılında faaliyete geçen pancar üretiminin 4 yıl içinde 5 katına çıkmasına yol açan Alpullu ve Uşak şeker fabrikaları olmuştur.

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş yıllarında iktisadî bakımdan kuvvetli bir devlet olması için ise, sanayileşmenin gerektiğine inanılmış ve mevcut kaynakları kullanarak, mümkün olan büyük, küçük her çeşit sanayii yaratmak amaç olarak kabul edilmiştir. Bu sebeple Türk Hükûmeti, sınaî yatırımlardan en yüksek iktisadî sonuçları alarak iktisadî kalkınmayı sağlamak için, özel girişimcilik ile devletçilik sistemleri arasında bir seçim yapmak veya yeni sanayilerin kurucu, sahip ve sermayedar ve yürütücüsünün devlet mi, yoksa geniş ölçüde veya tamamen özel girişim mi olacağı konusunda bir karar vermek zorunda idi.

Fakat aslında, bu şekilde kesin bir ayırım yapmak hiçbir zaman mümkün değildir. Çünkü karar, devletçilik olsa bile, zaruri olarak özel girişime bırakılması gereken pek çok alan vardır. Eğer karar, özel girişimin egemen olması yönünde olsa ve özel sermaye pek çok sanayii kurmaya arzulu ve güçlü olsa ve devlet gerekli şartları sağlasa bile, yine özel sermayenin el atamayacağı sabit sermaye yatı-

rımlarını veya alt yatırımları devletin üstlenmesi gerekecektir. Devletin çalışacağı alanların belli olması ise, özel sermayenin emniyetle işe sarılmasına, kendisine ayrılmış alanlarda mümkün olduğu kadar çok sayıda projeyi uygulama imkânı verir.

Atatürk'ün düşünce sisteminde fert çok büyük bir önem ve değer taşımaktadır. Atatürk "... çalışmalarımızda halkımızın yüceliğine, halkımızın azim ve imanına istinad ediyoruz. Muvaffakiyetin kaynağı bu iki kuvvettir; ilham ve kuvvet kaynağı milletin kendisidir". "Evlâtlarımızı o suretle eğitim ve öğretime tabi tutmalıyız ve onlara o suretle ilim ve irfan vermeliyiz ki, ticaret aleminde, ziraat ve san'atta ve bütün bunların faaliyet alanlarında verimli olsunlar, faal olsunlar, pratik insan olsunlar". "Memleketin inkişafında büyük ticaret, fabrika, büyük arazi ve çiftlik sahiplerinin faaliyetleri mühimdir. Normal çalışan ve tekniğe istinat eden sermaye sahipleri teşvik ve himayeye lâyıktır."

Bu konudaki görüşlerini İzmir İktisat Kongresinde bir kere daha açıklayan Atatürk "Cümlemizin arzumuz şudur ki, bu memleketin efradı ellerinde numuneleriyle ziraatın, ticaretin, san'atın, sâyin, hayatın bir mümessili olsun. Ve artık bu memleket böyle fakir ve millet hakir değil, belki memleketimize zengin memleketi, zenginler memleketi, bu yeni Türkiye'nin adına da çalışanlar diyarı denilsin".

Türkiye'de Hükûmetin iktisadî siyaseti ve sanayileşmesi için izleyeceği yol, Atatürk'ün bu görüşlerine uygun olarak İzmir İktisat Kongresi'nde belirlenmiş ve devletin görevinin özel girişim ve sermayenin faaliyetinin ve gücünün sona erdiği yerde başlayacağı ilkesi kabul edilmişti.

Cumhuriyetin ilk yıllarında devlet ve özel kesimin faaliyet alanlarının sınırlarını belirleyen İzmir İktisat Kongresinde özendirici bir takım tedbirlerin alınması da kabul edilmiş bulunuyordu. Kongre kararlarına göre; millî sanayii geliştirmek için bir kanun hazırlanacak ve gümrük kanunu değiştirilecekti. Bundan başka sınaî kuruluşlar için çeşitli teşvik tedbirleri uygulanması kabul ediliyordu. Uygulanması düşünülen teşviklerin gerektirdiği bazı kuruluşlar da İş Bankası, Sanayi ve Maden Bankası gibi daha sonraki yıllarda kuruluyordu.

Ancak Cumhuriyetin ilk yıllarında Türkiye'de ilkel ticaret, el ve ev sanatları dışında Türk sermaye ve iş adamlarına ait kuruluşlar bulunmuyordu. Savaştan çıkmış Türkiye'de sermaye kıt bir unsurdur, ancak girişimci insan gücü çok daha kıt bir faktördür.

Yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin sağlam bir yapı üzerine kurulması gerekiyordu ve yeni yapıyı kurarken, bütün iktisadi faaliyetler, özellikle hemen hemen tamamen azınlıkların, yabancıların elinde bulunan iç ve dış ticari faaliyetler üzerinde tam bir iktisadî egemenlik kurmak gerekiyordu. Ticarî, sınaî ve diğer her türlü iktisadî faaliyetlerin gelişmesi ve çeşitlenmesi, kısacası Türkiye'nin iktisadî kalkınması ancak bu şekilde gerçekleşebilirdi. Ayrıca Türkiye'nin çok, ama çok sınırlı iktisadî kaynaklarını en verimli ve en kısa zamanda sonuca ulaştıracak şekilde kullanmak gerekiyordu.

Bundan dolayı, Atatürk, bir taraftan ekonomik gelişmenin ve sanayileşmenin gerçekleştirilmesinde özel girişim ve sermayeye öncelik verir ve gerekli çeşitli teşvikleri getirirken, devletin gerektiğinde öncülük etmesini de öngörüyordu.

Cumhuriyetin ilk yıllarında mevcut şartlar altında sadece özel girişim ve sermayeye dayanarak ülkenin kalkındırılması, istenen sonucu vermekten uzaktı ve vermedi de. Bundan başka 1929—1930 Dünya Buhranının Türkiye ekonomisi üzerindeki olumsuz etkileri de devleti iktisadî hayatta rol almaya zorluyordu. Çünkü mevcut şartlarda, devletin, iktisadî kalkınmayı hızlandırmak ve millî ekonomi bakımından çok önemli olan sınaî projeleri yüklenerek barajları, elektrik santrallerini, çimento, demir-çelik fabrikalarını kurması, toprağı sulama ve iyileştirme projelerini yürütmesi, demiryolu ağı kurması, limanlar, karayolları yapması, özel girişimi güçlendirici bir ortam yaratması gerekiyordu. Kuşkusuz bunların dışında askerî ve toplumsal amaçlı yatırımlar yapılması da gerekmekte idi.

İşte bu sebeplerle ilk olarak 1930 yılında kambiyo denetimi kurularak devletin dış ticaret üzerinde etkili olması sağlanmıştır. 1931 yılında ise, 1933 yılında uygulanmaya başlanan, Birinci Beş yıllık Sanayileşme Plânı hazırlanmıştır.

Ancak, Atatürk'ün belirttiği gibi, Türkiye'de devletçilik ideolojik inançlardan dolayı değil, fakat iktisadî zorunluluklardan dolayı kabul edilmişti. Çünkü uzun yıllar ihmâl edilmiş bir ülkenin çağdaş medeniyet düzeyine ulaşması gerekiyordu ve özel kuruluş sistemi bu amaca ulaşmak için gerekli başarıyı sağlayacak koşullarda çalışma imkânından yoksundu.

Atatürk'ün ifade ettiği gibi, "Türkiye'nin uyguladığı devletçilik sistemi 19. yüzyıldan beri sosyalizm teorilerinin ileri sürdükleri fikirlerden alınarak tercüme edilmiş bir sistem değildir. Bu, Türkiye'nin ihtiyaçlarından doğmuş, Türkiye'ye has bir sistemdir."

Devletçiliğin bizce anlamı şudur: Fertlerin özel girişkenliklerini ve faaliyetlerini esas tutmak, fakat büyük bir ulusun bütün ihtiyaçlarını birçok şeylerin yapılmadığını gözönünde tutarak, ülke ekonomisini devletin eline almak.”

“Bizim izlediğimiz bu yol, görüldüğü gibi, Liberalizm'den başka bir sistemdir”.

Devletçilik 1937 yılında bir Anayasa ilkesi haline getirilmiş olmakla birlikte, özel mülkiyet ve girişim daima himaye ve teşvik görmüştür.

Türkiye'de devletin sanayi faaliyetlerinin gelişmesi hiçbir zaman ideolojik bir sistemin sonucu olmadığı için, devlet iktisadî faaliyetleri yanında özel kesim faaliyetleri Türk İktisadî Düzeninin bir parçası olarak devam etmiş ve özellikle gıda, dokuma ve çimento sanayii alanlarında özel kesim devamlı gelişme göstermiştir.

Başka bir deyişle devletçilik ideolojik bir sistem olmamış, devlet, kaynakları daha çok ve daha etkin bir şekilde harekete geçirerek, özel işletmeler yanında devlet işletmelerinin de faaliyet gösterdiği karma bir iktisadî sistem oluşmuştur.

Kısacası iktisadî amaç olan kâr motifinin esas olduğu özel işletmecilik yanında, gelir seviyesi düşük olan geniş bir halk kitlesinin zorunlu ihtiyaçlarını mümkün olan en düşük zararı göze alarak karşılamayı esas alan toplumsal amaçlı devlet işletmeciliği sisteminin kurulmasıdır. Bu sistem bugün de geçerliliğini korumakta ve Türkiye'deki Karma ekonomi sisteminin esasını oluşturmaktadır.

Tam bir Liberal sistemden farklı olmakla beraber, sosyalist ideoloji ile hiçbir ilişkisi bulunmayan, Türkiye'nin ihtiyaçlarından kaynaklanan devletçilik veya İktisadî Devlet Teşekkülleri sistemi ile devlet işletmeciliği esasına dayanan Birinci Beş Yıllık Sanayileşme Plânı, özel kesimin de tüm gücünü ortaya koymasına imkân vermiş ve o günün çok sınırlı imkânları ile hemen hemen yüzde 100 oranında gerçekleştirilen plâna dayanarak kurulan sanayi yapı, İkinci Dünya Savaşından sonra 1948'den itibaren geçilen hızlı kalkınma döneminde sanayileşmenin hızlı bir hamle yapmasında temel yapıyı oluşturmuştur.

Atatürk kamu kesimi ve özel kesim işbirliğini daima gözönünde tutmuş, iktisadî gelişmenin yeterli bir alt yapı ile daha dengeli ve hızlı olacağını görmüş ve “... gerekli olan yollar, demiryolları, limanlar), kara ve deniz ulaşım araçları, ulusal varlığın maddî ve siyasi kan damarlarıdır.” demiştir.

Türkiye'yi ağır bir kapitülasyon boyunduruğundan kurtarmış olmasına rağmen Atatürk hiç bir zaman yabancı sermayeye karşı olmamıştır. Atatürk'ün sadece tek bir ilkesi vardır: "Karşılıklı saygı ve karşılıklı çıkarların dengelenmesidir." Atatürk, bu fikri şöyle ifade etmektedir:

"Bizim memleketimiz büyüktür; çok fazla sermayeye ihtiyacımız vardır. Bu sebeple kanunlarımıza saygılı olmak şartı ile yabancı sermayeye gerekli teminatı vermeye her zaman hazırız ve arzu edilen olur ki, ... bizim için ve onlar için faydalı neticeler versin; fakat eskisi gibi değil."

Atatürk, uluslararası ekonomik ilişkilerin geliştirilmesinin siyasi ilişkileri pekiştireceği ve ülküleri birbirine yaklaştıracığı ve bunun da dünya barışı ve insanlık için büyük yararlar sağlayacağı inancındadır. O "Milletlerarası siyasi güven ortamının gelişimi için ilk ve enönemli şart, milletlerin hiç olmazsa barışı koruma fikrinde, samimi olarak birleşmesidir" derken ulusal refahı sağlayacak olan "ekonomik genişliğin temelini de ancak her milletin refah içinde yaşamaya ve ilerlemeye hakkı olduğunu kabul eden bir anlayışla, bütün milletlerin birlikte çalışmaları yolunun bulunması" ile yakından ilişkili görmüştür.

Atatürk'e göre "ekonomi demek, her şey demektir. Yaşamak için, mutlu olmak için, insan varlığı için ne lâzımsa, onların hepsi demektir."

İktisada bu kadar büyük bir önem veren, ülkenin ihtiyaçlarına en uygun iktisat politikalarını gösteren Atatürk, iktisadi gelişme ve eğitim arasındaki yakın ilişkiyi de görmüş ve "evlatlarımızı o suretle talim ve terbiye etmeliyiz, onlara o suretle ilim ve irfan vermeliyiz ki, sanat, ziraat ve ticaret aleminde ve bütün bunların faaliyet alanında etkili olsunlar. Bunun için eğitim programlarımız gerek ilk öğretimde, gerek orta öğretimde verilecek bütün şeyler, bu görüşe göre olmalıdır." demiştir.

Atatürk'e göre "eğitim bir ulusu ya özgür, bağımsız, onurlu, yüksek bir topluluk biçiminde yaşatır, ya da bir ulusu tutsaklık ve yoksulluğa götürür". Bundan dolayı da "eğitimde hızla yüksek bir düzeye çıkacak bir ulusun, hayat mücadelesinde maddî ve manevî bütün güçlerinin artacağı kesindir."

İktisadi hayatı yönetecek ve yönlendirecek, bilgi ve beceri düzeyi yüksek insangücünü yaratacak, bir eğitim sisteminin, hızlı iktisadi kalkınma için temel bir şartı olduğu Atatürk'ün iktisadi politika anlayışının esasını teşkil etmektedir.